

REKABET FORUMU

HUKUK-EKONOMİ-POLİTİKA

Ekim 2018, Sayı: 119

Rekabet Derneği, 20 Mayıs 2004 tarihinde kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. Derneğin amacı Türkiye’de rekabet ortamının ve rekabet kültürünün gelişmesine katkıda bulunmaktır.

Bu dergide ileri sürülen görüşler yazarlarına ait olup Rekabet Derneği’ni bağlayıcı değildir.

Web: www.rekabetderneği.org

DÖVİZ ŞOKU-FAİZ ŞOKU VE REKABET

Prof. Dr. Erdal Türkkan (erdalturkkan@hotmail.com)

Döviz şoku ve faiz şoku kavramları, döviz kurlarında ve faiz oranlarında ekonomik ajanların gelir ve giderlerini ve geleceğe yönelik planlarını pozitif veya negatif yönde önemli ölçüde etkileyen ani ve büyük boyutlu bir artışı ifade etmektedir. Aslında döviz kurlarındaki büyük oranlı hızlı düşüşü de şok olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye, 2018 yılında çok güçlü bir döviz şoku yaşamıştır. Ocak ayında 3,70’ ler düzeyinde olan dolar kuru, 25 Mayıs da 4,71’ i, 14 Ağustosta 6,81’ i gördükten sonra Ekim ayı itibariyle 5,60-5,70’ lere gerilemiş, her halde henüz bir istikrar kazanmamıştır.. Döviz kurlarında artış kadar düşüş de hızlı olduğundan iki yönlü bir şok yaşanması söz konusu olmuştur. Böylece altı aylık bir dönemde hem yüksek artışlar gerçekleşmiş hem de ciddi bir volatilité yaşanmıştır Euro ve diğer para birimleri içinde paralel bir gelişme görülmüştür. Bu sürece paralel olarak Türkiye’de faizlerde de şok sayılabilecek bir artış yaşanmıştır. Aynı şekilde fiyatlar genel seviyesini ifade eden enflasyonda da Eylül ayı itibariyle beklenmeyen bir sıçrama olmuştur. Böyle bir döviz-faiz, enflasyon şokunun neden yaşandığı nasıl yönetildiği ve bundan sonra nelerin yapılması gerektiği, önemli ancak başlı başına ele alınması gereken sorulardır. Burada bizim üzerinde durmak istediğimiz soru bu sürecin Türkiye’de geniş anlamda rekabet ortamını ve süreçlerini nasıl etkilediği ve etkileyebileceğidir. Bu soruya cevap verilebilmesi için öncelikle yaşanan döviz şokunun ayırt edici özelliklerini belirlemekte yarar vardır. Bunsan sonra döviz ve faiz şokunun teşebbüsler üzerine etkileri ele alınacaktır. Böylece döviz- faiz şokunun rekabet süreçlerine etkisini daha anlamlı bir biçimde ele almak mümkün olacaktır.

2018 Döviz- Faiz Şokunun Ayırt Edici Özellikleri

Türkiye, sabit kur sisteminin uygulandığı geçmiş dönemlerde özellikle de 1980 ve 1994’ de güçlü döviz şokları yaşamıştır. 2018 de yaşanan döviz şokunun birkaç özelliği ve farklılığı söz konusudur. İlk olarak bu şok, serbest döviz kuru

rejiminde gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile geçmiş dönemlerden farklı olarak 2018 de bir defalık yüksek bir devalüasyon sonucunda ortaya çıkan bir şok söz konusu değildir. Serbest kur sisteminde döviz kuru artışının nerede duracağı belli değildir. Ayrıca serbest kur sisteminde önemli bir volatilite yaşanması söz konusudur. Artma eğiliminde olan kurun düşme sürecine girmesi ve düşme sürecindeki kurun yeniden yükselme trendine girmesi söz konusudur. Bu noktada beklentiler devreye girmektedir. Piyasalarda yılbaşına göre % 80 i bulan dolar kuru artışının daha da yükselebileceği yönünde beklentilerin varlığı soruna farklı bir boyut kazandırmıştır. 2018 döviz şokunun bir başka özelliği Türkiye'nin ABD gibi bir süper güçle ciddi ve çok boyutlu gerginlikler yaşadığı bir dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durum beklentileri negatif yönde etkileyen sonuçlar yaratmıştır. AB ile ilişkilerin kopma noktasında olması da ilave bir kötümserlik unsuru olmuştur.

2018 döviz şokunun bir başka özelliği, Türkiye'nin kredi notunun yatırım yapılabilir seviyenin altına düşürüldüğü, bir dönemde gerçekleşmesidir. Uzun süredir Türkiye'nin adının kırılğan ekonomiler listesinde ilk beşte yer alması altının çizilmesi gereken bir husustur. Bu durum, şokun etkilerini güçlendiren ve krizden çıkışı zorlaştıran bir faktör olarak önem kazanmaktadır.

2018 döviz şokunun bir başka özelliği, kur geçişkenliğinin (dövizdeki artışın fiyatlara yansımaları) hızlı, yaygın ve yüksek olmasıdır. Bu durum belirsizliğin yüksek olması ve kur artışlarının devam edeceği beklentisinin güçlü olması ile açıklanabilir. Diğer taraftan ve bu durumla ilgili olarak, döviz şoku, fiyatlama davranışlarında ciddi bozulmalara neden olmuştur. Bu bozulma sadece dövize endekli ve ilişkili mallarda değil, döviz kuruyla doğrudan bağlantısı olmayan mallarda da yaygın bir biçimde görülmüştür. Burada da kurdaki artışların devam edeceği beklentisinin güçlü olması yanında, buna bağlı olarak hızla artan hayat pahalılığı karşısında kendisini savunma refleksinin de etkili olduğu söylenebilir.

2018 döviz şoku, süper yetkilerle donatılmış olan ve kuvvetler ayrılığı ilkesinde geri adım olarak nitelendirilen bir başkanlık sistemine geçişi takip eden aylarda gerçekleşmiştir. Başkan Erdoğan'ın merkez bankası bağımsızlığı, faiz -enflasyon ilişkisi, inşaat sektörüne ve büyük projelere, yüksek büyümeye öncelik verme gibi önemli konularda genel kabul gören Ortodoks yaklaşımlardan farklı bir tutum alması döviz şokunun nasıl atlatılabileceği konusunda kötümserliği ve belirsizliği besleyen önemli bir etmen olmuştur. Erdoğan'ın IMF' den en iyi koşullarda alınabilecek kaynağı bile kategorik olarak dışlayan tutumu da şüphesiz belirsizliği ve öngörülebilirliği besleyen bir faktör olmuştur.

Türkiye'nin petrol ve doğal gazdan et ve samana, sanayi girdilerden makine teçhizata kadar ithalata bağımlı olması ve ihrac ürünlerde % 65 e varan ithal girdi bağımlılığının yarattığı cari açık, döviz şokunun atlatılmasının kolay olmayacağı kanaatini güçlendiren etkiler yaratmıştır. Nihayet özel sektörün 220 milyar dolara varan dış borcu döviz şokunun vahametini arttıran önemli bir faktör olmuştur.

Yaşanılan döviz şokunun özellikleri arasında bu şoka karşı alınan tedbirlerin de önemli bir payı vardır. İlk olarak BDDK'nın swap öz kaynak sınırını önce % 50 ye sonra % 25 e çekmesi dış kaynaklı spekülasyon baskısını azaltıcı etkiler yaratmıştır. İkinci olarak, Merkez Bankası'nın 6.25 baz puanlık faiz artışını, Erdoğan'ın bilinen tutumuna rağmen kabul etmesi, şokun seyrini etkileyen önemli bir gelişmedir. Çünkü bu şekilde döviz şokuna bir de faiz şoku eklenmiştir. Bu şokun kredi faizlerini önemli ölçüde yukarı çekmesi yanında döviz cinsinden mevduat yerine TL cinsinden mevduatı daha avantajlı hale getirmesi söz konusudur. Üçüncü olarak OVP niteliğinde olan YEP'in gecikmeli olarak da olsa kabulü ve bu çerçevede

büyümenin yavaşlamasının, işsizliğin artmasının, kamu harcamalarının kısılmasının, enflasyonun çift hanelerde yüksek düzeyde devamının göze alındığı orta vadeli bir perspektifin ortaya konulması, ABD ile yaşanan krizin Brunson'un serbest bırakılması ile yumuşatılması döviz kuru şokunun seyrini etkilediği gibi şokun rekabet ortamına etkilerini de şekillendiren faktörler olmuştur. Daha önce kabul edilen konkordato düzenlemesi, kredi geri ödeme ertelemeleri, bazı bankaların sermayelerini arttırmaları, kötü kredi alacaklarını devretmeleri, sendikasyon kredileri ile yüksek faizle de ola borçlanabilmeleri de şokun etkilerini yumuşatıcı sonuçlar yaratmıştır. Nihayet enflasyonla top yekun mücadele programı çerçevesinde özel sektörde fiyat denetimleri yapılması, enflasyon sepetine giren mallarda yarı gönüllü ve zorlamalı fiyat indirimleri yaptırılması döviz kuru şokunun sonuçlarını etkileyebilecek unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Döviz ve Faiz Şokunun Teşebbüslere Etkileri

Yukarıda sözü edilen döviz kuru ve faiz şokunun teşebbüsler üzerine etkileri hem çok yönlü hem de değişken olmuştur:

Döviz ve faiz şokunun pazar daralması etkisi: Döviz ve faiz şokunun teşebbüsler üzerinde yaptığı ilk etki, maliyet ve fiyat artışlarına dayalı bir pazar daralması yaratmasıdır. Şüphesiz bu daralma girdilerin niteliğine göre sektörden sektöre önemli farklılıklar gösterebilmektedir. İthal girdiye bağlı sanayilerde daralmanın daha yüksek olması kaçınılmazdır. Pazar daralması üretilen malların fiyat ve gelir esnekliği ile de yakından ilişkilidir. Fiyat esnekliği düşük olan zorunlu mallarda daralmanın daha sınırlı, fiyat esnekliği yüksek mallarda daha büyük olması söz konusudur. Kredi kullanımını gerektiren yüksek fiyatlı mallarda da daralmanın büyük olması doğaldır. Döviz cinsinden gelirleri bir anda düşen tüketiciler de ithal veya ithal girdi oranı yüksek olan mallardan daha az talep etmişlerdir. Pazar daralmasının birim fiyatlarda sabit maliyet payını arttırarak firmanın rekabet gücünü olumsuz etkilemesi, hatta bazı durumlarda beka sorunu yaratması söz konusudur.

Döviz şokunun pazar genişletme etkisi: Döviz şokunun ihracata yönelik mal üretebilen teşebbüsler açısından pazar genişletici bir etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak bu etkiyi zayıflatan çeşitli faktörler söz konusudur: İlk olarak ihracat mallarının yüksek ithal girdi kullanması halinde bu etki sınırlı olacaktır. İkinci olarak ithalatçı yabancı firmalar, rekabetin yoğun olduğu sektörlerde satıcılardan yararlandıkları döviz avantajı ölçüsünde indirim talep edebilmektedir. Üçüncüsü, iç pazarın daralması ihracatçı firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanma şansını azaltmaktadır. Dördüncüsü, döviz şoku sonucunda yerleşik ihracatçılar yeni ihracatçı adaylarının fiyat kırıcı ataklarına maruz kalabilmektedir. Nihayet döviz şoku, ihracatçı firmalar açısından işletme sermayesi darboğazı yaratarak yüksek faiz dezavantajının da etkisiyle yeterli üretim yapılmasını engelleyebilmektedir.

Borç artışı etkisi: Döviz şokunun en önemli etkilerinden birisi, döviz cinsinden borçlanan firmaların borç yükünü aşırı oranda arttırması ve bazı hallerde onları iflasa sürüklemesidir. Her halde borç yükünün artması, firmaların rekabet gücünü azaltıcı etkilere de sahiptir.

Borçlanamama etkisi: Döviz ve faiz şoku, bankaları da zor duruma düşürdüğünden , ayrıca belirsizliği arttırdığından bankalardan kredi temininde bir zorluk ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan krediye ihtiyacı olan teşebbüsler de yüksek faiz

nedeniyle borçlanmak istememektedir. Bu durum firmaların rekabet gücünü azalttığı gibi onlar açısından bir beka sorunu da yaratabilmektedir.

İşletme sermayesini eritme etkisi: Artan döviz kurunun işletme sermayesini azaltıcı bir etki yapması söz konusudur. Çünkü malını satan firma mevcut işletme sermayesi ile aynı malı yerine koyamama durumu ile karşı karşıya olacaktır. Bu tehdidi bertaraf edebilmek için firmalar ya ellerindeki malı çok yüksek bir fiyattan satma eğiliminde olacaklar veya hiç satmamayı tercih edeceklerdir. Ancak bu durumda da sabit maliyet yükünün firmaların işletme sermayesini eritmesi söz konusudur. Nihayet alacakları tahsil etmede yaşanan güçlükler de işletme sermayesini eritme sonucunu doğuracaktır. İşletme sermayesi zafiyeti rekabet süreçlerinde firmaların etkinliğini koruyamaması sonucunu doğuracaktır. Kredinin pahalılaşması ve krediye erişim imkanlarının daralması bu güçlükleri daha da ağırlaştıracak etkiler yapacaktır.

Üretimi kısıtlama veya durdurma etkisi: Bazı sanayilerde döviz ve faiz şokunun üretimi durdurma veya yavaşlatma zorunluluğu yaratması söz konusudur. Çoğu zaman böyle bir durum, istihdamı azaltma veya tamamen sıfırlama sonucunu da doğurabilecektir.

Yaşanan Şokların Rekabet Süreçleri ve Ortamına Etkileri

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde döviz ve faiz şokunun ve fiyatlar genel seviyesindeki hızlı artışın rekabet ortamı ve rekabet süreçleri üzerine etkilerini aşağıdaki noktada özetlemek mümkündür:

Belirsizlik yaratma etkisi: 2018 yılında yaşanan döviz şokunun sabit kur sisteminde devalüasyon yoluyla yaşanan döviz şokuna göre en büyük dezavantajı yüksek bir belirsizlik yaratmasıdır. Yüksek belirsizlik rekabet ortamının ve sağlıklı rekabet süreçlerinin en büyük düşmanıdır. Çünkü böyle bir ortamda alınacak kararların firmanın iflas etmesine veya küçülmesine yol açması söz konusudur. Belirsizlik ortamında teşebbüsler rekabet etmek yerine paralel hareket etme eğiliminde hatta mecburiyetinde olacaklardır. Ayrıca belirsizlik ortamında teşebbüsler en kötü ihtimali esas alarak hareket edeceklerdir. Bu durum rekabetin onu istenilir kılan işlevlerini yapamaz hale gelmesi demektir. Diğer taraftan artan enflasyonun da belirsizlik yaratma etkisi yüksektir. Enflasyonist bir ortamda sağlıklı bir rekabet sürecinin yaşanması mümkün değildir. Çünkü böyle bir ortamda tüketicilerin fiyatları yakından takip etmesi ve doğru kararlar alması maliyetli ve bazen de imkansız olmaktadır.

Pazar daraltma etkisi: Hem döviz hem de faiz şokunun piyasaları daraltıcı etkiler yaratması kaçınılmazdır. Bu etkiler özellikle birim fiyatı çok yüksek olan ve kredi kullanımını gerektiren dayanıklı tüketim malları ve yatırım malları piyasalarında ve ithal mallarının ağırlıklı olduğu piyasalarda etkili olacaktır. Pazar daralmasında artan fiyatlar karşısında ücretlerin düşük kalmasının yarattığı tüketim kısıtlamalarının da önemli bir rolü vardır. Daralan bir pazarda marjinal konumda olan teşebbüslerin iflas etmesi veya piyasadan çekilmesi ve bu şekilde rekabetin önemli ölçüde azalması söz konusudur. Pazar daralmasının rekabet üzerindeki olumsuz etkileri dış piyasalara mal satamayan sektörlerde daha fazla olacaktır.

İkame mallar rekabetini sınırlama etkisi: İkame malları rekabeti, pek çok piyasada etkin bir rekabetin yaşanması açısından önemlidir. Döviz ve faiz şokunun bazı ikame malları önemli ölçüde pahalılaştırarak veya üretilemez hale getirerek rekabeti kısıtlaması söz konusu olabilmektedir.

Rekabetçi teşebbüsleri kendi kusuru olmaksızın pazar dışına itme etkisi: Döviz kurundaki ani ve büyük artışların firmaları iflasa sürükleyerek hem rekabet sürecini işlevsiz hale getirmesi hem de rekabeti önemli ölçüde kısıtlaması söz konusudur. Bunun tamamen tersine olarak döviz şokunun rekabet dezavantajına sahip teşebbüsleri avantajlı hale getirerek de rekabetin kötülerini ayıklama işlevini yapamaz hale getirmesi söz konusudur.

Potansiyel rekabeti sınırlama etkisi: Döviz ve faiz şokunun yaşandığı bir ortamda piyasalara yeni girişlerin azalması hatta tamamen durması ve imkansızlaşması söz konusudur. Bu durumda bazı sığ piyasalarda tek el konumunda olan teşebbüslerin yeni girişlerden çekinerek fiyatlarını baskı altında tutmaları söz konusu olmayacaktır. Böylece potansiyel rekabet tehdidinin ortadan kalkması ile daha önce tam rekabet fiyatına yakın düzeyde fiyat tespiti yapan teşebbüslerin tek elci fiyatlarla yüksek karlar elde etmesi söz konusu olabilecektir. Bu süreçte bazı malların fiyatlarında şok edici artışların ortaya çıkmasında potansiyel rekabetin etkisizleşmesinin rolü olduğu söylenebilir.

Haksız rekabet yaratma etkisi: Döviz ve faiz şokunun yarattığı belirsizlik ve öngörülemezlik ortamı, her türlü haksız rekabet uygulaması için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Bu çerçevede döviz ve faiz şoku, ekonomideki bazı teşebbüsleri daha üstün bir konuma bazılarını da daha kırılgan konuma getirme etkisine sahiptir. Dürüst ticaret ilkesine bağlı olan teşebbüsler, vur kaç anlayışına sahip teşebbüsler karşısında dezavantajlı duruma düşebileceklerdir. Bu süreçte aynı malları yabancı ve yerli girdi kullanarak üreten firmalar arasında iktisadi anlamda bir haksız rekabet durumu ortaya çıkacaktır. Yüksek pazarlık gücüne sahip olan veya daha fazla reklam yapma imkanına sahip olan teşebbüslerin maliyetlerini pazarlık yoluyla aşağı çekerek küçükler aleyhine pazar paylarını genişletmeleri de olasılıklar arasındadır. Bu süreçte devletin büyük teşebbüslere tanıdığı çeşitli avantajların (borç erteleme vs.) da haksız rekabet yaratması söz konusu olabilecektir. Nihayet konkordato müessesesinin istismarı da diğer sakıncaları yanında haksız rekabet yaratma potansiyeline sahiptir.

Spekülatif faaliyetleri avantajlı hale getirme etkisi: Döviz şokunun spekülatif faaliyetleri avantajlı hale getirmesi söz konusudur. Burada rekabet süreçlerinin dışına çıkılarak kazanç elde edilmesi ve rekabet alanlarının daraltılması söz konusudur.

Şüphesiz, döviz şokunun yarattığı tahribat henüz netleşmemiştir ve erteleyci ve geciktirici tedbirler nedeniyle tam olarak gün yüzüne çıkmamıştır. Ancak her halde döviz ve faiz şokunun, ihracatı mümkün olan malları üreten teşebbüsler dışında kalan firmaların rekabet gücünü azaltması, rekabet ihlallerini teşvik edici etkiler yaratması, haksız rekabeti arttırması ve rekabeti istenilir kılan işlevleri yapamaz hale getirmesi söz konusudur. Ödenecek ağır bedel, ancak ekonominin yapısal zafiyetlerini giderecek tedbirlerin alınmasıyla kısmen telafi edilebilecektir.